

تعریف بحران

بحران حادثه‌ای است که به طور طبیعی و یا بوسیله بشر، به طور ناگهانی و یا به صورت فزاینده به وجود می‌آید که برای برطرف کردن آن نیاز به اقدامات اضطراری، اساسی و فوق‌العاده می‌باشد. واژه بحران که معادل اصطلاح انگلیسی Crisis است از پزشکی وارد علوم اجتماعی و اقتصادی شده است. در پزشکی، بحران به وضعیتی اطلاق می‌شود که ارگانیسم حیاتی دچار بی‌نظمی شده و به خطر افتاده باشد. در زمینه مسائل اجتماعی هم زمانی که جامعه از حالت عادی خارج و دچار آشفتگی شود وضعیت بحرانی حاکم می‌شود. به طور خلاصه واژه بحران از منظر لغوی عبارت است از "آشفتگی و تغییر حالت ناگهانی". اما در بعد اصطلاحی از دیدگاه‌های مختلف تعاریف و تفاسیر متعدد و متنوعی از مفهوم بحران ارائه گردیده است که برخی از مهمترین و معتبرترین آنها را می‌توان به شرح ذیل مورد بررسی قرار داد. بحران عبارت است از:

- وضعیتی که نظم سیستم اصلی یا قسمت‌هایی از آن را مختل کرده پایداری آن را به هم می‌زند [۱۲].
 - تغییری ناگهانی در یک یا چند قسمت از عوامل متغیر سیستم
 - اغتشاش عمده‌ای در سازمان که فعالیت‌های عادی را مختل کرده و اثراتی سیاسی، قانونی، مالی و دولتی بر سازمان اعمال می‌کند.
 - انواعی از فشارها و آشفتگی‌ها که منجر به ایجاد چالش یا ستیز شود.
 - تفاوت میان نقطه موجود و موعود یا فاصله میان اهداف آرمانی و ابزار موجود و یا شکاف میان نیازهای واقعی و نیازهای حقیقی
 - نفوذ عاملی غیر قابل پیش‌بینی در یک سیستم باز
 - رویداد یا مجموعه‌ای از رویدادها که تأثیر بسیار منفی و فاجعه‌آمیز بر کارکرد طبیعی سیستم، دسترسی به اهداف حیاتی سیستم، روند رشد طبیعی و در نتیجه تداوم حیات آن بر جای می‌گذارد.
 - رویداد بالقوه‌ای که می‌تواند به میزان قابل توجهی افراد، دارایی‌ها و اعتبار سازمان را تخریب کند
- و همچنین تعریف معادل مدیریت بحران را نیز از منابع و رویکردهای مختلف بدین صورت می‌توان بیان کرد که مدیریت بحران عبارت است از:
- مجموعه فرآیندهایی که به کارگیری آن می‌تواند انواع فشارها و آشفتگی‌های ناشی از بروز یک بحران را به حداقل برساند.

- استفاده از مجموعه اصول و ضوابطی که بتواند آشفته‌گی (بحران) ایجاد شده را هدایت کند تا با حداقل ضایعات ممکن به اهداف اصلی خود نایل آید.

- فرآیند پیچیده‌ای شامل شناسایی بحران، کاهش بحران، مداخله بحران و مداخله بعد از بحران

- پیش‌بینی منظم رخدادهای مخاطره آمیز و مهیا ساختن سازمان برای کنترل آن دسته از عوامل داخلی و خارجی که به طور جدی شهرت، سودآوری و حیات سازمان را تهدید می‌کنند.

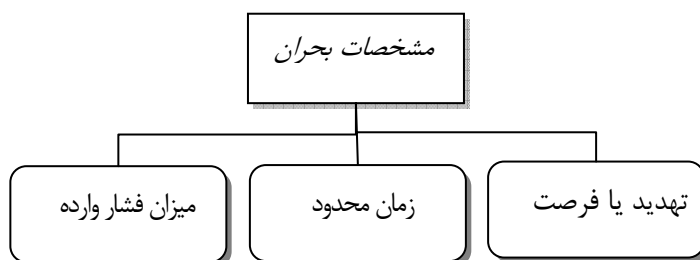
- تلاش هدفمند و برنامه‌ریزی شده برای حفظ موقعیت مطلوب سازمانی در شرایط بحرانی

- ارائه مجموعه‌ای از تدابیر برای مقابله با طرح‌ها و برنامه‌هایی که علیه سازمان در حال شکل‌گیری است.

درجه‌بندی بحران

بحران دارای مشخصات ویژه‌ای است که معمولاً منتج از سه عنصر: ۱- تهدید یا فرصت ۲- زمان محدود ۳-

میزان فشار وارده می‌باشد.

براین اساس می‌توان بحران‌ها را به چند دسته تقسیم کرد:

بحران درجه ۱: عبارت است از هر رویداد پیش‌بینی نشده و غیرمنتظره‌ای که یک واحد به تنهایی و با امکانات

معمول خود قادر به مقابله با آن باشد. بعضاً برای مقابله با این نوع بحران‌ها ممکن است از واحدهای دیگر در سطح

شهر درخواست کمک شود که آنها نیز با امکانات معمول خود به یاری این نهاد بشتابند.

نهادها یا واحدی که با چنین واقعه‌ای روبرو شده‌اند خود مسئول تصمیم‌گیری و اقدام در مورد رفع بحران موجود

هستند.

بحران درجه ۲: هرگونه رویداد غیرمنتظره‌ای که برای مقابله با آن دو یا بیش از دو نهاد با قابلیت‌های بیش از حد

معمول لازم باشد. در صورت بروز چنین رویدادی ممکن است به کمک و همکاری نهادهایی خارج از این حدود هم نیاز

باشد. مقابله با این نوع رویداد احتیاج به تلاش هماهنگ پرسنل، بسیج امکانات و تجهیزات لازم دارد و فراتر از حد

وظایف معمول این ارگان‌ها و نهادها است.

تصمیم‌گیری اولیه در مورد رفع شرایط به وجود آمده وظیفه نهاد یا واحدی است که با این واقعه روبرو شده و می‌تواند از عهده انجام آن برآید. اما هماهنگی با نهادهای دیگری که تعهد کرده‌اند در چنین مواردی به یاری این نهاد بشتابند، لازم است. لذا جهت رفع کامل بحران باید با نهادهای مسئول دیگر، هماهنگی لازم به عمل آید.

بحران درجه ۳: هرگونه رویداد غیرمنتظره‌ای که ابعاد آن به حدی باشد که برای مقابله با آن نیاز به تجهیز کلیه امکانات و نهادهای مسئول در سطح شهر و هماهنگ کردن و همکاری این نهادها و نهادهای دیگر خارج از این حوزه باشد. وظیفه تصمیم‌گیری اولیه در این گونه موارد برعهده ستاد مدیریت بحران است. برای نجات جان انسان‌ها و حفظ شرایط منطقه ممکن است از سوی مسئولین که در محل حضور دارند، تصمیماتی اتخاذ شود. اینگونه تصمیم‌گیری‌های فوری الزامی است و نمی‌توان منتظر نهادی بالاتر شد، اما در مجموع کلیه تصمیمات، در هر مورد تا عادی شدن کامل شرایط برعهده ستاد مدیریت بحران است. در صورت بروز بحران درجه ۳، معمولاً در شهر باید اعلان وضعیت اضطراری شود.

فاجعه: فاجعه به حادثه‌ای گفته می‌شود که همه آحاد جامعه را در بر گرفته، مقابله با آن به مهارت‌ها و روش‌های ویژه‌ای نیاز داشته باشد، و برای جبران خسارات وارده به امکانات فوق‌العاده‌ای نیاز است که نوعاً مجبور به استمداد از کشورهای دیگر می‌شویم. به عنوان مثال فاجعه بم را می‌توان نام برد که طی آن زمین لرزه در سال ۱۳۸۲ بیش از ۳۰,۰۰۰ نفر از هموطنان جان خود را از دست دادند [۱۳].

ویژگی‌های بحران

نتایج مطالعات و پژوهش‌های صورت گرفته در سازمان‌ها و جوامع مختلف منجر به شناسایی و معرفی تعدادی از ویژگی‌های برجسته بحران به شرح ذیل گردیده است:

- بحران معمولاً یک نقطه چرخش در یک سلسله رویدادها و عملیات است.
- بحران وضعیتی است که در آن ضرورت اتخاذ تصمیم و عمل در مغز طراحان و عوامل درگیر بسیار بالا است.
- بحران یک تهدید واقعی نسبت به هدف‌ها و مقاصد عوامل درگیر است.
- بحران نتایج مهمی را در پی دارد که عواقب آن آینده روابط طرف‌های درگیر را معین می‌کند.
- بحران مولود تقاطعی (برخورد) تعدادی از رویدادهایی است که از ترکیب آنها شرایط جدیدی به وجود می‌آید.
- بحران یک مرحله زمانی است که در آن عدم اطمینان درباره برآورد وضعیت و راه‌کارهای مهار آن افزایش می‌یابد.
- بحران یک مرحله زمانی یا وضعیتی است که در آن کنترل رخدادها و تأثیر آنها کاهش می‌یابد.
- بحران یک وضعیت اضطراری را به وجود می‌آورد که در آن تشویش و نگرانی عوامل تصمیم‌گیرنده افزایش می‌یابد.

- در وضعیت بحرانی، معمولاً آگاهی‌ها و اطلاعات مورد نیاز تصمیم‌گیران ناقص و غیر کافی است.
- در وضعیت بحرانی اصطکاک بین عوامل درگیر افزایش می‌یابد، مخصوصاً در بحران‌های سیاسی که دولت‌ها درگیر آنها هستند.
- بحران بیشتر یک وضعیت اضطراری و آنی است تا یک حالت مزمن^۱. با وجود آن که زمان وقوع آن اغلب غیر مشخص می‌باشد.
- اثر بحران موجب تغییر رفتار و سلوک می‌شود که اکثراً آثار پاتولوژیکی دارد مانند یأس، کم بهره‌وری و فرار از مسئولیت
- بحران در ارگانسیم سازمان فشار ایجاد می‌کند و موجب خستگی و تشویش می‌گردد.
- نیاز به تصمیم‌گیری سریع و فوری وجود دارد.
- راه‌حلهایی محدود و اندک وجود داشته و یا شناسایی می‌شوند.
- اهداف و منافع متضاد و متناقض بین گروه‌های مختلف ذی‌نفع در سازمان وجود دارد.

انواع بحران

براساس آمارهای مرکز جهانی حوادث غیرمترقبه وابسته به سازمان ملل، طی ۳۰ سال گذشته بیش از ۳ میلیون نفر در اثر حوادث طبیعی جان خود را از دست داده‌اند، و زندگی بیش از یک میلیارد نفر تحت تاثیر آن دچار مشکلات اساسی شده است. براساس همین آمارها در جهان بیش از ۴۰ نوع حادثه رخ می‌دهد که به واسطه شرایط اقلیمی و جغرافیایی کشورمان تاکنون ۳۱ نوع از این حوادث در ایران رخ داده است، به همین واسطه ایران جزء ۱۰ کشور حادثه خیز جهان قلمداد می‌شود [۱۳].

بحران‌ها جزء ویژگی‌های زندگی بشر در قرن ۲۱ محسوب می‌شوند و هر روز شاهد افزایش تعداد، شدت و گسترش بحران‌های طبیعی، انسان ساخت و امنیتی هستیم. همراه با پیچیدگی روزافزون جوامع انسانی، آسیب‌پذیری‌ها نیز افزایش یافته و در ترکیب با بلایا و مصائب طبیعی دیرینه و سوانح فناوری مدرن و نوظهور، بحران‌هایی را شکل می‌دهند که گاه کنترل آنها از دست حکومت‌ها و مدیران خارج شده و هزینه‌ها و خسارت‌های بی‌سابقه‌ای را برجا می‌گذارند. در ادامه به نمونه‌هایی از وقایعی که ممکن است در جوامع مختلف تبدیل به بحران شوند ذکر شده است.

- سیل (نمونه سیل‌های مکرر استان گلستان)

- زلزله (فاجعه بم، آوج و ...)

^۱ - Chronic

- دریا لرزه (نمونه سونامی - سواحل اندونزی)

- انفجار صنایع شیمیایی (بوپال هند)

- نشست مواد هسته‌ای (نیروگاه هسته‌ای چرنوبیل در شوروی سابق)

- آتش سوزی‌های گسترده (در جنگل‌های نقاط مختلف جهان و از جمله ایران)

- شیوع ناگهانی بیماری‌های واگیردار (سارس در چین، وبا در ایران و آنفولانزای پرنندگان در جهان)

- آلودگی هوا (کشورهای جنوب شرقی آسیا)

از سوی دیگر می‌توان طبقه‌بندی‌های متنوعی را نیز از بحران ارائه کرد که قطعاً هر یک از این دسته‌بندی‌ها به مقتضای یک ویژگی محوری و براساس رویکردی خاص از بحران پدید آمده است. مروری بر تعدادی از این گروه‌بندی‌ها بدین شرح خواهد بود:

- براساس چرخه حیات سازمانی: بحران تولد/ بحران بلوغ/ بحران افول (مرگ)

- بر مبنای حالت‌های روانی: بحران توهم/ بحران وسواس/ بحران عملگرایی

- بر پایه طول دوره بحران: بحران حاد/ بحران مزمن

- بر مبنای خاستگاه ساختاری: بحران سیاسی/ اقتصادی/ کسب و کار/ طبیعی

- براساس منابع بحران: قابل کنترل/ غیر قابل کنترل

- از لحاظ قابلیت پیش‌بینی: بحران‌های قابل پیش‌بینی/ بحران‌های غیر قابل پیش‌بینی

- از نظر منشاء وقوع: بحران خارجی (فلاکت‌های طبیعی/ نامعلومی و نوسانات عمومی اقتصاد/ نوآوری در تکنولوژی/

بی‌نظمی‌های حقوقی، قانونی و سیاسی)/ بحران داخلی (بی‌کفایتی مدیران ارشد/ نبود اطلاعات کافی/ افول منحنی عمر

سازمان/ رویکردهای ضعف مدیریتی/ ضعف‌های ساختاری)

- بر مبنای ساختار بحرانی: بحران اقتصادی/ بحران اطلاعاتی/ بحران فیزیکی/ بحران منابع انسانی/ بحران اعتبار و

شهرت/ بحران بلایای طبیعی

- بر حسب ماهیت: بحران فنی- اقتصادی/ بحران سازمانی- اجتماعی

با توجه به موارد ذکر شده در فوق یک دسته بندی کلی از بحران‌ها وجود دارد که عبارت است از:

بلایای طبیعی

وقایع غیر مترقبه و خانمانسوز طبیعی که زندگی شمار زیادی از انسان‌ها را به خطر می‌اندازد بلایای طبیعی محسوب می‌شوند. بلایای طبیعی شامل طیف گسترده‌ای از رویدادهای غیرمترقبه می‌باشند (زلزله، سیل، بهمن، طوفان، گردباد و غیره) که در ذیل به اختصار به چند نمونه از این حوادث اشاره شده است.

■ زلزله

شایع‌ترین نوع بلای طبیعی زلزله می‌باشد که خسارات مالی و جانی بسیاری را به دنبال دارد. زلزله تکان خوردن قشر زمین است، این تکان‌ها یا در نتیجه انفجار در اعماق زمین (انفجاری) یا در نتیجه فعالیت آتشفشان‌ها (آتشفشانی) و یا در اثر لغزش لایه‌های مختلف زمین روی یکدیگر در طول گسل‌ها ایجاد می‌شود. زمین لرزه لغزشی شایع‌ترین و مخرب‌ترین نوع زمین لرزه است. زلزله‌های شدید اغلب با پیش لرزه و با پس لرزه‌هایی با شدت‌های متفاوت همراه هستند.

زلزله اثرات تخریبی شدیدی دارد و علاوه بر اثرات مخرب خود می‌تواند بلایای مهیب دیگری را در پی داشته باشد، مانند آتش‌سوزی‌های وسیع، شکستن سدها و جریان سیلاب، ریزش کوه و سقوط بهمن‌ها. در زلزله تعداد تلفات انسانی و مجروحین زیاد خواهد بود، به علت ترس از لرزش‌های مجدد و وقوع زلزله دیگر کلیه ساکنان منطقه خانه‌های خود را ترک می‌کنند، خطر شیوع بیماری واگیر به علت فساد اجساد جمع‌آوری نشده افزایش می‌یابد، اهالی منطقه آسیب دیده به علت وابستگی‌ها و تعلقات، حاضر به دور شدن از منطقه نیستند، عملیات امداد و نجات به علت حجم زیاد نخاله‌های ناشی از آوارها، مسدود شدن خیابان‌ها و کمبود وسایل مکانیکی سنگین با کندی انجام می‌شود و نیروهای امدادی زیادی را طلب خواهد کرد.

■ سیل

طغیان آب و سرازیر شدن سیل به اماکن مسکونی، از جمله حوادث طبیعی است که حیات بشر را به مخاطره می‌اندازد. سیل‌ها در مقیاس جهانی ویرانگرترین فاجعه ملی و عامل بیشترین تعداد مرگ و میر و خسارات هستند شاید به شدت زلزله نتواند تیترو روزنامه‌ها را اشغال کنند ولی خطرناک‌ترند.

زمین‌های سیلخیز عموماً دارای شرایط کشاورزی مناسب می‌باشند، بنابراین تراکم جمعیت در این گونه مناطق زیاد است لذا جریان سیل به نفوس زیادی آسیب می‌رساند. تعداد زیادی بی‌خانمان می‌شوند و تلفات دامی و خسارات به محصولات و زمین‌های کشاورزی بسیار وسیع خواهد بود. به علت قطع راه‌های ارتباطی و محاصره سیل زدگان مسئله

نجات و کمک رسانی با تاخیر و مشکلات بسیار انجام می‌شود. جراحات و زخمی شدن در اثر سیل چندان زیاد نیست اما مرگ و میر خسارات مالی بسیار زیادی را ایجاد می‌کند.

■ بهمن

ریزش ناگهانی توده انبوهی از برف از کوه را بهمن گویند. سقوط بهمن هر ساله مشکلات فراوانی برای عبور و مرور وسائط نقلیه در جاده‌هایی که در نواحی کوهستانی قرار دارند ایجاد می‌کند و بعضاً منجر به تلفات انسانی زیاد و خسارات اقتصادی هنگفت به وسائط نقلیه، راهها و تاسیسات راهداری می‌شود، مانند ریزش بهمن سال ۱۳۸۵ در شمشک که جان چندتن از شهروندان را گرفت.

بحران‌های ناشی از فناوری

حوادثی که در نتیجه فعالیت‌های ناآگاهانه بشر در طبیعت و بر اثر یک غفلت یا خطا در آزمایشات علمی روی می‌دهد، به عنوان فاجعه فناوری محسوب می‌شود. فاجعه فناوری به ندرت قابل پیش‌بینی است و اغلب بدون هیچ گونه هشدار قبلی بروز می‌کند.

حوادث ناشی از یک تغییر فناوری، بی سروصدا و غافلگیر کننده است و قربانیان آن تا سال‌ها خبر ندارند که در معرض چه خطر مهلکی هستند. فاجعه فناوری عواقب خطرناک و متفاوتی دارد. اما رایج‌ترین اثرات آن آتش‌سوزی و انفجار است. معمولاً اشتباهات علمی و آزمایشات مخرب هسته‌ای منجر به انفجار و آتش گرفتن مواد خطرناک و سمی شده و از این راه جان عده زیادی از انسان‌ها به خطر خواهد افتاد.

حوادث فناوری در مجموع غیر مترقبه و غیر قابل پیش‌بینی هستند، اما داشتن اطلاعات مربوط به سازندگان مواد سمی و خطرناک و نقشه محل استقرار تجهیزات و تولید این مواد یا شناسایی اماکنی که به انجام آزمایش‌های خطرناک مشغول هستند، خطر قربانی شدن انسان‌ها و خسارات به اموال مردم را کاهش می‌دهد.

بحران سیاسی

اقدامات آگاهانه و حساب شده انسان که موجب از بین رفتن جان انسان‌ها و تخریب کلی جامعه می‌شود به نام بحران‌های سیاسی شناخته می‌شوند. جنگ، آشفتگی سیاسی، آشوب‌های اجتماعی و دیگر اقدامات مخرب آگاهانه انسان که منجر به قتل عام و کشتار انسان‌ها و تخریب اماکن عمومی می‌گردد، در زمره حوادث سیاسی قلمداد می‌شود. از دیگر عواقب این گونه اقدامات ضد انسانی و ویرانگر به جز کشته و زخمی شدن جمع کثیری از مردم، می‌توان به نابود شدن اموال مردم و نابسامانی‌های بلند مدت اقتصادی و اجتماعی در منطقه بلازده اشاره کرد.

تروریسم یکی دیگر از انواع بحران‌های سیاسی است که در صورت گسترش دامنه آن می‌تواند به یک فاجعه سیاسی تبدیل شود. استفاده از سلاح‌های مخرب و مرگبار در مقیاس کوچک نمونه‌ای از اقدامات تروریستی است که در گوشه و کنار دنیا علی‌الخصوص در خاورمیانه هر روز اتفاقات ناگواری را رقم می‌زند. از نمونه‌های خاص آن می‌توان به حمله تروریستی ۱۱ سپتامبر در آمریکا اشاره نمود.

بحران‌های اکولوژیک

این بحران‌ها در نتیجه اقدامات مستقیم بشر و استفاده بی‌رویه از منابع طبیعی روی می‌دهد و موجب تخریب کره خاکی و تخریب جو زمین گشته و بیش از آن که نسل بشر را مورد تهدید قرار دهد، اثر مستقیمی بر نابودی گیاهان، منابع طبیعی و جانداران دیگر خواهد گذارد.

تخریب اکولوژی، برخلاف دیگر انواع بلایا و حوادث غیر مترقبه، اثری سریع و ویرانگر ندارد، بلکه تدریجی و غافلگیر کننده است. اما در نهایت موجب هلاک شدن و به مخاطره افتادن جان انسان‌ها و دیگر جانداران خواهد شد. تخریب جنگل‌ها و مراتع و بریدن درختان به منظور سوزاندن و استفاده‌های ناشایست دیگر از محیط زیست، در زمره فاجعه‌های اکولوژیک محسوب می‌شوند. برخی از فاجعه‌های فناوری نظیر نشت ضایعات سمی و خطرناک و پخش آن در محیط زیست بشر می‌تواند به تخریب اکولوژی و محیط زیست کمک کند.

هیچ نقطه‌ای از این کره خاکی فارغ از وقوع حوادث غیر مترقبه نیست و هر روز از طریق وسایل ارتباط جمعی در جریان اخبار گوناگونی از این حوادث در سطح جهان قرار می‌گیریم. در واقع هر چه جمعیت جهان افزایش می‌یابد، قدرت تخریب و خسارات ناشی از حوادث غیرمترقبه نیز افزایش می‌یابد.

بشر هر روز فناوری خطرناکی به خدمت می‌گیرد و این مسئله سبب افزایش حوادث ناشی از آزمایشات فناوری می‌شود. تاثیر این جمعیت بی‌حد و شمار و تراکم بیش از حد در مناطق شهری در به وجود آمدن اثرات اکولوژیکی بر کره زمین بسیار پر اهمیت است.

مدیریت بحران

برای کاهش خطرات حوادث طبیعی و دامنه بحران ناشی از آن، لازم است در هر یک از مراحل زمانی یاد شده اقداماتی به شرح زیر صورت گیرد:

۱- پیش از بحران؛ پیشگیری به کاهش آسیب‌پذیری و آمادگی (برنامه‌ریزی)

۲- آغاز بحران؛ مصونیت، هشدار، ارزیابی مقدماتی و آغاز بسیج

۳- حین بحران؛ کنترل و تحدید دامنه بحران، استقرار نظم در جامعه، ارزیابی دقیق دامنه بحران، ارزیابی و بازنگری برنامه‌ها

۴- پس از بحران؛ اسکان موقت، بازسازی، اسکان دائم

مرحله دوم در مراحل زمانی چهارگانه بحران مرحله بسیار کوتاهی است که شاید از چند لحظه تجاوز ننماید. مرحله سوم که هر چه کوتاهتر باشد موفق‌تر خواهد بود، در بیشتر تجربیات گذشته بین دو تا سه هفته به طول انجامیده است. این مرحله پلی است بین ضربه ناشی از بحران و آغاز مرحله چهارم که در حقیقت فرآیند سازمان یافته بازگشت به وضعیت عادی است.

زمان مرحله چهارم علیرغم تأکید بر کوتاه بودن آن تا حد امکان با توجه به هزینه‌های گزافی که در بر دارد صرفنظر از وجود برنامه‌ریزی و سازماندهی مناسب، به میزان بودجه و امکانات کشور بستگی دارد. البته مراحل سوم و چهارم واقعاً مراحل جداگانه‌ای نیستند و در برخی موارد همپوشانی دارند و در مورد مراحل چهارم و اول نیز این مطلب صدق می‌کند چرا که پس از بحران، پیش از بحران بعدی نیز خواهد برد ولی چنین تفکیکی به اثربخشی برنامه‌ها و مدیریت عملیات امداد و بازگشت به وضعیت عادی کمک زیادی می‌کند. بدین ترتیب فرآیند مدیریت بحران به صورت چرخه‌ای خواهد بود که مراحل زمانی و عملیات مختلف آن به دنبال یکدیگر یا اندکی همپوشانی واقع خواهند شد.

تعریف مدیریت بحران یکی از اصطلاحات حوزه مدیریتی است که به مجموعه‌ای از فعالیت‌ها و دستورالعمل‌هایی اطلاق می‌شود که برای کاهش اثرات زیان بار حوادث طبیعی و غیرطبیعی انجام می‌گیرد. به طور کلی مدیریت بحران به معنای سوق دادن هدفمند جریان پیشرفت امور به روالی قابل کنترل و انتظار بازگشت امور در اسرع وقت به شرایط قبل از بحران است.

بحران زلزله معمولاً به مدیریت‌های ساخت و ساز عمران و آبادی هر روستا، محله، شهر، استان و کشور ارتباط دارد. از نگاه دیگر این مدیریت را نیز می‌توان مدیریت مهندسی نامگذاری نمود.

اصولاً بحران عبارتست از وضعیتی که شرایط جامعه را دچار اخلال کند به عبارت دیگر عملکردهای به هنجار جامعه را مختل نماید. حال در این میان مدیریت بحران مناسب می‌تواند تبعات سوء ناشی از یک حادثه را کاهش داده و نقش مناسب خود را ایفا نماید بر طبق تعاریف بین‌المللی، مدیریت بحران چهار رکن اصلی دارد که عبارتند از:

۱- آمادگی

۲- واکنش به هنگام وقوع

۳- پس از بحران، بازسازی

۴- پیشگیری و کاهش خسارت

هر چند که هر یک از مراحل فوق را می‌توان در مراحل دیگر ادغام نمود با این همه هر یک به نوبه خود هدفی را دنبال نموده و چارچوب مدیریت بحران را تشکیل می‌دهند.

پدافند عامل و پدافند غیرعامل

دفاع یک مفهوم یکپارچه است که شامل دوبخش دفاع عامل و دفاع غیرعامل می‌باشد. دفاع عامل، شامل تمامی طرح ریزی‌ها و اقدامات دفاعی است که مستلزم به کارگیری سلاح و تجهیزات جنگی می‌باشد. براساس قانون، این اقدام، وظیفه ذاتی نیروهای مسلح است. دفاع غیرعامل، شامل تمامی طرح ریزی‌ها و اقداماتی است که موجب کاهش آسیب پذیری‌ها، افزایش پایداری ملی، تداوم فعالیت دستگاه‌های نظم درمقابل تهدیدات خارجی گردیده و مستلزم به کارگیری سلاح نیست. (دفاع غیرمسلحانه) (سازمان پدافند غیرعامل، ۱۳۸۵)

هدف از دفاع غیرعامل، استمرار فعالیت‌های زیربنایی، تامین نیازهای حیاتی، تداوم خدمت‌رسانی عمومی و تسهیل اداره کشور در شرایط تهدید و بحران تجاوز خارجی و حفظ بنیه دفاعی علی‌رغم حملات خصمانه و مخرب دشمن از طریق اجرای طرح‌های پدافند غیرعامل و کاستن آسیب‌پذیری مستحدثات و تجهیزات حیاتی و حساس کشور است. (سازمان پدافند غیرعامل، ۱۳۸۵) ز

طبق مصوبه مجمع تشخیص مصلحت نظام، پدافند غیرعامل عبارت است از مجموعه اقدامات غیرمسلحانه که موجب افزایش بازدارندگی، کاهش آسیب‌پذیری، تداوم فعالیت‌های ضروری، ارتقاء پایداری ملی و تسهیل مدیریت بحران درمقابل تهدیدات و اقدامات نظامی دشمن می‌گردد. (مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۸۶)

اهداف پدافند غیرعامل

اهداف پدافند غیرعامل عبارتند از:

- ۱- کاهش قابلیت و توانایی سامانه‌های شناسایی، هدف‌یابی و دقت هدف‌گیری تسلیحات آفندی دشمن
- ۲- بالا بردن قابلیت بقا، استمرار عملیات و فعالیت‌های حیاتی و خدمات‌رسانی مراکز حیاتی، حساس و مهم نظامی و غیرنظامی کشور در شرایط وقوع تهدید، بحران و جنگ
- ۳- تقلیل آسیب‌پذیری و کاهش خسارت و صدمات تاسیسات، تجهیزات و نیروی انسانی مراکز حیاتی، حساس و مهم نظامی و غیرنظامی کشور در برابر تهدیدات و عملیات دشمن
- ۴- سلب آزادی و ابتکار عمل از دشمن
- ۵- صرفه‌جویی در هزینه‌های تسلیحاتی و نیروی انسانی

- ۶- فریب و تحمیل هزینه بیشتر به دشمن و تقویت بازدارندگی
- ۷- افزایش آستانه مقاومت مردم و نیروهای خودی در برابر تهاجمات دشمن
- ۸- حفظ روحیه و انسجام و وحدت ملی و حفظ سرمایه های ملی کشور
- ۹- حفظ تمامیت ارضی، امنیت ملی و استقلال کشور (سازمان پدافند غیرعامل، ۱۳۸۵)
- ۱۰- نتایج استفاده از پدافند غیرعامل
- ۱۱- نتایج استفاده از پدافند غیرعامل عبارتند از:
 - الف- کشورهایی که توسعه پدافند غیرعامل را به عنوان یک سیاست دفاعی مستمر در دستور کار خود قرار می دهند، هیچگاه در مظان اتهام تهدید بر علیه کشورهای دیگر قرار نمی گیرند.
 - ب- استفاده از پدافند غیرعامل به عنوان یک راهکار اصلی دفاعی، باعث کاهش آسیب پذیری و کاهش مطامع کشورهای تهدید کننده بر علیه کشور می شود.
 - پ- استفاده از پدافند غیرعامل باعث کاهش نقاط آسیب پذیر درونی کشور خواهد شد.
 - ت- پدافند غیرعامل عنصری پویا و متحرک بوده می تواند در اولویت تلاش های علمی و پژوهشی قرار گیرد.
 - ث- پدافند غیرعامل می تواند در کلیه سطوح مدیریتی، مهندسی و فنی آموزش داده شود و توسعه یابد. (سازمان پدافند غیرعامل، ۱۳۸۵)

مراحل اقدامات پدافند غیرعامل در زیرساخت های کشور

مرحله اول- تهدید

در این مرحله عمده ترین تلاش ها روی فعالیت های زمان بر پایدار تمرکز می یابد مانند:

- ۱- احداث تونل و سازه های مستحکم و آماده سازی آن برای انتقال خطوط تولید
- ۲- ساخت تجهیزات و ابزار خطوط تولید کوچک و متحرک
- ۳- پیش بینی منابع و نقاط پراکندگی مخفی
- ۴- منبع یابی و ذخیره سازی مواد اولیه پایدار و ایجاد زیربنای آن
- ۵- پیش بینی برق مستقل و پایدار و ایجاد زیربنای آن
- ۶- پیش بینی صنایع جایگزین و صنایع همکار و گرفتن نمونه های تولید از آنها تحت پوشش آمادگی برای عقد

قرارداد

- ۷- پیش بینی ذخیره راهبردی سوخت

۸- توسعه واحدهای کنترل خسارت ها

۹- تهیه طرح های مراحل بعد وسازماندهی تمرینی برابر اقتضائات جنگی، انجام رزمایش وشناسایی وحل

مشکلات

۱۰- ساخت ونصب سامانه های آشکارساز وهشداردهنده ها

دراین مرحله به هیچ وجه اقدامات ناپایدار مانند موارد زیر توصیه نمی شود:

۱- تامین مواد فاسد شدنی

۲- اجرای استتارهای زایل شونده

۳- آماده سازی امکاناتی که سریعا فرسایش می یابند

۴- نقاط پراکندگی وصنایع جایگزین دراین مرحله باید سری بماند وبرای بدنه تشکیلات افشاء نشود. (موحدی

نیا، ۱۳۸۳)

مرحله دوم- شروع بحران

دراین مرحله که نیروهای مسلح دوطرف مخاصمه آرایش جنگی به خود می گیرند ووقوع برخوردار نظامی کاملا اجتناب ناپذیر می گردد، ضمن سرعت بخشیدن به اقدامات باقیماندهی مرحله اول وبه بهره برداری رساندن ضربتی آن تمامی قوا می باید باهدف ایجاد قابلیت برای حداقل یک سال تولید پس از آغاز جنگ روی موارد زیر تمرکز یابد مانند:

۱- مواد اولیه فاسد شدنی وامکانات مصرفی تامین شوند.

۲- خطوط صنعتی مخفی ومتحرک شروع به تولید نمایند.

۳- خطوط تولیدی که درزمان جنگ باید استمرار یابد به تونل ها ونقاط امن انتقال یابد.

۴- سوخت در حداکثر ظرفیت ممکن ذخیره سازی شود.

۵- تسلیحات درسه نوبت کاری تولید شوند.

۶- خطوط تولید صنایع جایگزین وهمکار آغاز به تولید کند.

۷- اقدامات مهندسی که زمان کمتری می خواهند مانند زدن خاکریز پیرامون نقاط، نصب تورهای استتار، پرکردن

خندق ها وبعضی ابنیه زیرخاک دفن شوند. (موحدی نیا، ۱۳۸۳)

مرحله سوم- جنگ و تشدید بحران

در این مرحله همه واحد ها و تجهیزات در شرایط کاملا عملیاتی قرار گیرند. در طرح های پدافند غیرعامل می باید پیش بینی جایگزین نمودن مواد مصرفی مورد استفاده در پدافند غیرعامل، احیای امکانات و تجهیزات تخریب شده، به روز نگه داشتن حس گر ها و وسایل اعلام خطر، تجهیزات فریبنده و سایر امکانات شده باشد. علاوه بر این پیش بینی ها، عوامل ستادی و واحدهای صنعتی برای استمرار بخشیدن طرح ها می باید ساز و کارهایی را ایجاد نمایند که مرتباً اخبار میدانی جمع آوری و پردازش و با فوریت، طرح های پدافند غیرعامل متناسب با شرایط روز تهیه و به کلیه واحد ها متناسب با شرایط خاص آنها ابلاغ گردد.

باید به خطر داشت که طرح ریزی و اجرای پدافند غیرعامل صرفاً به شرایط پیش از جنگ مربوط نمی شود و باید به گونه ای نهاد سازی گردد که در زمان طول نبرد، اقدامات پدافند غیرعامل به طور زنده و پویا به عنوان بخش لاینفک کلیه طرح ها و برنامه های تولید، استمرار یابد. (موحدی نیا، ۱۳۸۳)

فرامین و تدابیر فرمانده معظم کل قوا در خصوص پدافند غیرعامل

فرماندهی معظم کل قوا در مقاطع مختلف در دیدار با مقامات عالی رتبه کشوری و لشکری، رهنمودهای خاص راجهت اتخاذ سیاست های جدید دفاعی، امنیتی و حفظ هوشیاری در برابر تهدیدات و توطئه های دشمن در حفاظت از مراکز ثقل و تاسیسات زیربنایی کشور بیان فرموده اند که رعایت اصول پدافند غیرعامل در تمامی سطوح از اهم آنها محسوب می شود.

اینکه دولت به پدافند غیرعامل اهمیت بدهد و وزراء و مسئولین دولتی به آن اهتمام کنند، تذکر داده ایم و نظارت رهبری به دولت و آن ستاد ابلاغ شده است. ستادکل (مسئولین و کارشناسان) باید در دولت و دستگاه ها و فصل بودجه در مجلس، همه جا با جدیت دنبال انجام کار بروند و آقایان را توجیه کنند. این موضوع را قبلاً هم ابلاغ کرده ام و الان هم تاکید می کنم که باید تدابیر کار ساز در باب پدافند غیرعامل را عملی کنید. (۱۳۸۵/۶/۳۰)

امروز اهمیت پدافند غیرعامل قاعدتاً برای مسئولین بایستی شناخته شده باشد. اهتمام شما کار را پیش می برد. گفته بودم کار بسیجی بکنند (برای پدافند) عملاً چه کرده اید؟ بگویید دنبال کنند کار به نتیجه برسد. (۱۳۸۵/۱۲/۶)

بگوئید کار دفاع غیرعامل را به جریان ببندازند. من گفته بودم بسیجی کار کنند. هر چه سازمان ها در دفاع غیرعامل کار کنند تا وقتی که همه موارد که رئیس آن مشخص شده است امن نشود، کافی نیست. برخی از تجهیزات منحصر به فرد یا مهم بایستی کاملاً قابل اختفاء باشند و برای این کار لازم است تونل هایی

احداث شود واز این قبیل کارهایی که مورد نیاز است و در زمره مسئله دفاع غیرعامل قرار می گیرد، انجام شود و این کار خاص نداجا هم نیست و نذاجا، نهاجا و وسپاه و ودجا هم در این زمینه موظف است. ... دوم اینکه کشور بایستی بتواند اراده تعرض دیگران را خنثی کند. یعنی از تحقق این تهدید پیشگیری کند و این هم به اقتدار نظامی برمی گردد.

طرح های عمرانی در کنارش پدافند غیرعامل را ببینید. آخرین حرفم مسئله مهندسی است. در سپاه که الحمدا... شما امکانات خیلی خوبی دارید. این امکانات قرب که در کشور ظاهرا کم نظیر و یا بی نظیر است. امکاناتی که سپاه دارد هیچکس دیگر و هیچ تشکیلات دیگری این امکانات را ندارد. از این امکانات از جمله برای پدافند غیرعامل استفاده کنید که امروز پدافند غیرعامل برای ما مهم است. اما مهم این است که من به مسئله پدافند غیرعامل خیلی اهمیت می دهم. هم برای کل کشور و هم به خصوص برای شما وزارت دفاع. ما باید حقیقتا با اینها (سلاح های دشمن) خودمان را کاملا آسیب ناپذیر کنیم.

از جمله چیزهای بسیار مهم، پدافند غیرعامل است. هر مقداری که مسئولیت و ماموریتش به شما محول می شود (پدافند غیرعامل خیلی مهم است).

.... من به پدافند غیرعامل خیلی اهمیت می دهم.

موارد ذیل برگرفته از بیانات مقام معظم فرماندهی کل قوا در ارتباط با ساماندهی و ایجاد یک هماهنگی و ضمانت اجرایی در تصمیمات در ارتباط با پدافند غیرعامل است:

- ۱- تاکید بر شناسایی مراکز درجه ۱ و حیاتی کشور در طرح های پدافندی
- ۲- اولویت بندی اماکن و موضوعات براساس اهمیت و کاربرد آنان در طرح
- ۳- داشتن نگاه اجرایی و میدانی در موضوعات پدافند غیرعامل
- ۴- به نتیجه رساندن طرح های پدافند غیرعامل در ارتباط با مسئولین اجرایی کشور
- ۵- تاکید داشتن بر طرح پدافند غیرعامل برای کلیه پروژه ها و تاسیسات کشور
- ۶- تاکید بر پیگیری کمیته دائمی و نظارت بر اجرای طرح های پدافند غیرعامل دستگاه های اجرایی کشور
- ۷- تاکید بر روحیه بسیجی در اجرای پروژه ها
- ۸- در اولویت بالا قرار داشتن مسئله پدافند غیرعامل کشور
- ۹- استفاده از نعمت های خداداد (عوارض طبیعی موجود و...)
- ۱۰- ایمن سازی سرمایه های اساسی (اقلام عمده دفاعی و حیاتی) (سازمان پدافند غیرعامل، ۱۳۸۵)